

RECENZE

MARK A. BRANDON, *The Perils of Race-Thinking. A Portrait of Aleš Hrdlička*, Budapest – Vienna – New York: CEU Press, 2023, 222 s.

V roce 1969 v Humpolci odhalili pomník svému rodákovi Aleši Hrdličkovi (1869–1943), na kterém jsou nápisy: „Dr. Aleš Hrdlička světový antropolog“ a „Všechno lidstvo jednoho původu, all mankind is of one origin“. Již za svého života byl Hrdlička českou společností adorovaný jako vědecká autorita. V roce 1909 v doplňcích *Ottova slovníku naučného* byl charakterizován jako světově proslulý krajan a antropolog, jenž pečlivým a hlubokým oceněním severoamerických fosilních zbytků člověka nadobro vymýtil některé staré bludy.¹ Jeho vědecký přínos připomíná expozice v Humpolci, medaile vydávané k jeho výročí a antropologické konference konané pod jeho jménem. Hrdlička je považován za jednoho z nejvýznamnějších českých rodáků, kteří získali světový věhlas, dokonce byl v 50. letech prohlášen za bojovníka proti rasismu.² Od 80. let minulého století se začal jeho odkaz reinterpretovat. Naposledy v roce 2023 *The Washington Post* v sérii článků podrobil Hrdličkovy výzkumy tvrdé kritice. Otevřeli etickou stránku výzkumů, kdy byly shromažďovány ostatky (kosti, mozky) lidí bez jejich souhlasu či souhlasu jejich příbuzných. V oddělení fyzické antropologie při Národním muzeu ve Washingtonu (Smithsonian Institute), kam Hrdlička nastoupil v roce 1903 a jako hlavní kurátor pracoval až do důchodu v roce 1941, shromáždil na 250 mozků. Hrdličku označili jako zakladatele rasové sbírky mozků a rabovače hrobů, jehož výzkum měl sloužit pro potvrzení nadřazenosti bílé rasy. Antropolog podle nich zanechal znepokojivé dědictví, které je třeba řešit. Muzeum se nyní zabývá repatriací ostatků, především nativních a černých Američanů.

Komplikovaným odkazem známého Čecha se zabývá i Brandonova kniha, jejíž předností je čtivost a přehlednost. Jedná se o první knihu v angličtině, která přináší Hrdličkův životopis a přibližuje jej na základě bohatého archivního materiálu. Autora zajímá tenze mezi polohou světově uznávaného vědce a současně propagátora odporných rasových názorů. Vychází z premis, že fyzikální antropologové se dodnes shodují, že Hrdlička měl talent na správnou identifikaci a popis lidských ostatků a trvale přispěl k rozvoji antropometrie

1 Hrdlička Aleš, in: *Ottův slovník naučný*, sv. 28: *Doplňky*, Praha 1909 s. 600.

2 MARKÉTA KRÍŽOVÁ, Aleš Hrdlička a transatlantický rozměr českého antropologického a eugenického myšlení první poloviny 20. století, in: Milan Ducháček a kol., *Za rovnocennost evropských plemen. Československá antropologie v tvář rasismu a nacismu*, Praha 2023, s. 43.

a forenzní antropologie. Podle Brandona je v českém prostředí oceňován jeho protiněmecký postoj v době první a druhé světové války (s. 7) a je také prezentován jako egalitář, demokrat a humanista ve spojení s výrokem, že lidstvo je jednotného původu a všechna plemena jsou vzájemně rovnocenná.

Alois Hrdlička, který si v Americe změnil jméno na Aleš a důsledně trval na správné české výslovnosti i psaní svého jména, se narodil v rodině humpoleckého stolaře. Dětství skončilo, když se se svým otcem ve svých třinácti letech vystěhoval do Ameriky. Zde by se jeho kariéra dala připodobnit k americkému snu. Uskutečnil jej člověk ambiciózní, tvrdě pracující, nadaný a inteligentní. Nejprve pracoval v tabákové továrně, večerně navštěvoval kurzy angličtiny a studoval střední školu. Během hospitalizace s infekčním onemocněním se rozhodl pro studium medicíny; lékařskou fakultu ukončil v roce 1892. Svůj odborný zájem nakonec cele věnoval novému odboru – fyzické antropologii. Po dalších studiích v Paříži založil ve Washingtonu antropologickou laboratoř, kde zkoumal fyzické znaky Američanů. Účastnil se řady vědeckých expedic do Mexika, Číny, Mandžuska, Aljašky, na Aleutské ostrovy, do Afriky i Austrálie, kde jej zajímala otázka rasové diverzifikace. Dalších několik let se Hrdlička věnoval antropologickému výzkumu indiánů Severní a Střední Ameriky a hledal odpověď na způsob osídlení Ameriky. Přesvědčivými důkazy jako první doložil dodnes přijímanou tezi, že k zalidnění Ameriky původním obyvatelstvem došlo přes Beringovu úžinu. Ve Spojených státech se stal Hrdlička na začátku minulého století dominantní osobností nového oboru, fyzické antropologie. Odvětví bylo determinováno úrovní tehdejšího poznání a vnímání, v němž vzorovým modelem, k němuž se Hrdlička ve svém porovnávacím výzkumu vztahoval, byli „bílí Američané evropského původu“. Byl obecně považován za odborníka na rasu, evoluci a lidskou variabilitu, přičemž věřil, že sbírání částí těl pomůže s odhalením původu lidí v Americe. Jeho jméno se často objevovalo v novinách a měl vliv na rasovou politiku americké vlády. Hrdličkova práce, srovnávací antropologie, je zároveň zásadní součástí vývoje a historie celého oboru. Sňatkem s Marií Dieudonnéovou (1896–1918) získal finanční zabezpečení, které mu umožnilo věnovat se dalším výzkumům i mecenášství. Penězi dokázal usměrňovat a ovlivňovat směry bádání. Hrdlička se stal silnou inspirací také pro rodící se českou antropologii; dokladem toho je četná a dlouholetá korespondence s Jindřichem Matiegkou.

Důležitým faktorem, který Brandon sleduje, je Hrdličkovo vášnivé češství a patriotismus, které dokázalo propojit vědecké výzkumy o rasách s podporou úsilí Čechů a Slováků o státní emancipaci. Hrdlička dal vědu do služeb národních aspirací a stal se v Americe propagátorem kulturní vyspělosti Čechů. Sám jistě prožil pocit emigranta druhé kategorie, pocit nerovnosti, který ještě umocnilo česko-německé soupeření, podněcované narativy přinesenými

z domova. Hrdlička upřednostňoval českou komunitu, i jako služebné si raději vybíral Češky.

Hrdličkovo angažmá v československém zahraničním odboji, přes občasné zmínky, není dosud uceleně zpracováno. Koneckonců Hrdličku vnímáme jako jednoho z mužů, kteří stojí v roce 1917 na ikonické fotografii před Kapitolem ve Washingtonu kolem Milana R. Štefánika. Brandon v tomto směru vyplňuje mezeru, navíc obohacenou o koncept rasového diskursu. Kapitoly „What are the Czechoslovaks racially?“ a „Public Opinion is a powerful weapon“ se věnují Hrdličkově přístupu k československým „rasovým charakteristikám“. Již před válkou se Hrdlička vymezoval proti tomu, aby byli Češi při sčítání obyvatelstva považováni za Rakušany. Brenan píše, že podle censu v roce 1910 byli čeští Američané považováni za Rakušany a že se Hrdlička proti tomu ohradil u United States Census Bureau (s. 11). Přitom ale census z roku 1910 uváděl, že 220 993 Čechů a Moravanů podle země původu a mateřského jazyka pocházelo z habsburské monarchie.³ Autor tvrdí, že Hrdlička věřil v jakousi československou rasovou identitu, která podle něj legitimizovala rozbití Rakouska-Uherska, vznik samostatného Československa a politické spojení Čechů a Slováků.

Válka prověřila národní identity a stejně jako mnozí členové krajanské komunity se i Hrdlička vymezoval proti tomu, aby byl považován za Rakušana. To nabylo na závažnosti v roce 1917, kdy začala persekuce těch, kteří byli považováni za Němce a Rakušany. Brenan správně poukazuje na národnostní nejednoznačnost, na potíže s určováním českého a německého původu. Češi čelili problému, aby vysvětlili americké veřejnosti, kdo jsou, čím se odlišují. Navíc museli vysvětlit, proč chtějí být ve společném státu se Slováky, kteří se považovali za jiný národ. Hrdlička, stejně jako nacionalističtí příslušníci krajanských sdružení, prosazoval tezi o germanizaci a maďarizaci Čechů a Slováků. Hrdlička se v tomto ohledu projevil jako český národovec prosazující očištění od všeho německého. Při svém představení Slovanů používal rasistická kritéria a zařazoval je k bílé rase a bránil se myšlence původu v Asii, který by zpochybňoval jejich „bělost“ (s. 20).

Hrdlička představil dávnou „přirozenou“ historii Čechoslováků jako neustálý boj o přežití proti rasovým nepřítelům. Tento přírodní zákon činil ve střední Evropě z Čechů a Němců věčné nepřátele, i když je umělé politické hranice smísily dohromady. Tento narativ, jak správně poznamenává Brandon, se stal účinnou zbraní proti „německým kolonistům“ v počátcích nového československého státu (s. 23). Ale jak Brandon poznamenává, hranice národní identity

3 *Thirteenth Census of the United States: 1910*, Washington 1913, s. 193.

byly subjektivní, vyjednatelné, nejisté a potenciálně nebezpečné (s. 15). Přitom národní identita, právo národa na sebeurčení, bylo klíčovou strategií zahraničního odboje vedeného T. G. Masarykem. Hrdlička byl vědec, který věřil, že měřitelné fyzické znaky vysvětlují lidskou variabilitu, a toto zaujetí ho tlačilo k nalezení nějakých tělesných markerů pro identifikaci těch národnostních. Stejně jako v případě amerických rasových kategorií chtěl vymezit středoevropské národní hranice pomocí měřitelných fyzických znaků.

Hrdličkovy přístupy poskytly zahraničnímu odboji účinnou argumentaci: za prvé v době války české etnikum vědecky vymezil od německého nepřítele a poté poskytl antropologický výklad československé vzájemnosti. Nezdá se však, že by jeho názory krajané plně využili. Při diskusi jejich zástupců se Štefáníkem v červenci 1917 jim tento Masarykův emisar vysvětloval, že program česko-slovenského státu je založen na důvěře a rovnosti a že politicky jednotný národ neznámá jednotu etnografickou. Hrdlička byl na této schůzi osamocený s názorem, že Češi a Slováci jsou antropologicky jeden národ.⁴ Šíří argumentace o československé vzájemnosti, kterou předložil a intelektuálně zdůvodnil Masaryk, Hrdlička neměl.

Představitelé krajanských komunit, které se angažovaly v programu československé státní samostatnosti, opakovaně žádali Hrdličku, aby psal do novin a časopisů majících širší dopad v americké společnosti než krajanská periodika. Užitečná byla jeho autorita vědce, s níž vysvětloval československý program, a dopad měly i články o Čechách a Česích v *National Geographic Magazine*. Obratně harmonizoval české nacionalistické zájmy se zájmy Ameriky do roku 1917. Přitom se snažil působit neutrálně – nebyl pouze loajálním občanem nové vlasti, byl i státním zaměstnancem. Odmítl možnost vstoupit do budované legie amerických krajanů jako lékař (s. 42) a pravděpodobně se nechtěl ani účastnit zvláštní, v podstatně výzvědné mise do Ruska v srpnu 1917.⁵ Jeho aktivity byly vlastně obezřetné (nezapomeňme, že mohl být v USA vystaven i pozici nepřátelského cizince).

Hrdličkovu činnost Brandon zasazuje do rámce krajanských aktivit amerických Čechů, jejich propagandy a politického lobbingu v době první světové války. Zde autor následuje výkladový rámec standardních studií (Kalvoda, Unterberger, Jahelka, McNamara)⁶ a Masarykových memoárů *The Making of*

4 DAGMAR HÁJKOVÁ, *Emanuel Voska. Špionážní legenda první světové války*, Praha 2014, s. 274.

5 Tamtéž, s. 294 a 304.

6 Např. JOSEF KALVODA, Masaryk in America in 1918, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 1/1979, s. 85–99; BETTY M. UNTERBERGER, *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*, College Station 2000; JOSEPH JAHELKA, *The Role of Chicago Czechs*

a State.⁷ Stěžejní je ale důkladné využití Hrdličkovy korespondence z jeho fondu v National Anthropological Archives of the Smithsonian Institution, Hrdličkových vlastních prací a dobového tisku. Právě díky využití bohaté korespondence s krajany a českými antropology odkrývá zákulisí jak krajanských aktivit, tak vztahů a lidských animozit v české antropologii meziválečného období. Kapitola „The Secret History of the Hrdlička Museum of Man“ o tom přináší výmluvné svědectví, či spíše výrazně nelichotivý obraz, a ukazuje, že českému protekcionismu, pomlouvání a hašteření Hrdlička, který výrazně finančně podporoval českou vědu, nerozuměl (s. 70–74).

Fascinující je kapitola „The last greatest reserve of the white race“, v níž je Hrdlička přiblížen jako člověk, který není komunista ani se nezajímá o marxistickou filozofii, ale přesto obdivuje Sovětský svaz jako poslední velkou zásobárnu slovanské rasy a za druhé světové války poslední baštu bílých (s. 86). Hrdličku nezajímala politika, o Sovětském svazu psal vlastně konzistentně obdivně od 20. let, byl v zajetí svých měření a představ o Slovanech jako dávné evropské bílé čisté rase, přičemž odmítal jakékoliv asijské konotace. Slovanů spatřoval jako předvoj bílé rasy a osídlování Sibíře viděl jako heroické úsilí. Němce považoval současně za cizorodý element na slovanském území, nechtěné imigranty. Svými názory tedy dával vědeckou autoritu podobně smýšlejícím politikům. V Rusech viděl silný, odolný lidský potenciál. Češi žijící v průmyslově rozvinuté části státu nebyli podle něj tak původní jako další Slované žijící na Moravě a na Slovensku. Právě v zaostalosti částí Ruska spatřoval sílu k přežití a konstituování silných lidí vyšší biologické hodnoty a tento názor si podržel i v době druhé světové války (s. 94).

Hrdlička byl promotérem Ruska, často tam jezdil, bylo o něj dobře pečováno a korespondence se sovětským velvyslanectvím je důkazem jeho ovlivnění sovětskou propagandou. Nevěděl a ani nechtěl vědět o skutečných poměrech v Sovětském svazu. Dokonce když se dostal do administrativních potíží a sebrali mu na chvíli pas, omlouval to jako drobné zádrhele. Dalo by se říci, že do jeho světa jako by nevstupovala politická realita. Odmítal však nacistický rasismus, odmítal německou nadřazenost a vystupoval proti hitlerovskému Německu. Nabízí se však otázka, zda nevnímal negativně rasové teorie nacistického Německa především proto, že nepřipouštěl rasovou humiliaci Slovanů.

in the Struggle for Czechoslovak Independence, *Journal of the Illinois State Historical Society* 4/1938, s. 381–410; KEVIN J. McNAMARA, *Dreams of a Great Small Nation. The Mutinous Army that Threatened a Revolution, Destroyed an Empire, Founded a Republic, and Remade the Map of Europe*, New York 2016.

7 TOMÁŠ G. MASARYK, *The Making of a State*, New York 1925.

Současně prosazoval nadřazenost bílé rasy nad žlutohnědou a té nad černou. Stejně tak věřil, že národ je otázka krve, a ne volby. Otevřeně se vyznával, že neví nic o politice a že nemá o ní zájem (s. 102). Ale jeho rasové názory poskytovaly politikům argumenty, a to nejen v Rusku, ale i v Americe, kde se stal odborníkem na rasové markery. Sám věřil v sílu vědy, která zachrání humanitu od morálního úpadku světa.

Kniha je příspěvkem k anatomii vědce, nevšímavého k okolnímu světu a zároveň svým způsobem politicky angažovaného. Brandon se pokusil vysvětlit paradoxy Hrdličkova života optikou českého nacionalismu. Hrdličkovo rasové přesvědčení se odvíjelo od jeho angažovanosti pro českou společnost. Jeho rasové představy se staly součástí většího intelektuálního projektu založeného výhradně na moderní vědě a schopnosti jednoznačně rozčleňovat a vysvětlovat svět. Hrdličku, oceňovaného antropologa své doby, který zajisté významně přispěl k vývoji oboru, podrobil autor ostré kritice, jeho přístup je dalším obohacením diskuse o roli vědce ve společnosti.

Dagmar Hájková

Masarykův ústav a Archiv AV ČR

DOI: <https://doi.org/10.54681/c.2024.2.5>